

PASIVAIKŠČIOJIMAS ŠIAURĖS JERUZALĖS PĖDSAKAIS

Rec.: Аграновский Г., Гузенберг И. Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель. Вильнюс: Государственный еврейский музей им. Виленского Гаона, 2011, 655 p.

Vilnius, Vilna, Wilna, Wilno, Vilne – raktažodžiai, kurie geriausiai iliustruoja daugiakultūrį, daugiakonfesį Vilniaus pobūdį. Anot Laimono Briedžio, tokia Vilniaus miesto vardo polifonija veda į kitas erdves, miestus, o kartu ir į kitą atmintį¹. *Vilne* vardas dar dažnai suskamba ir kitu vardu – Šiaurės Jeruzalė. Šio vardo kilmė siejama su dviem legendomis. Pirmoji teigia, jog Napoleonas, Vilniuje pamatęs daug žydų, sušuko: „O Lietuvos Jeruzalė.“ Antroji siejama su Vilniaus žydų bendruomenės noru įgyti Didžiosios bendruomenės statusą ir tiesiogiai atstovauti aukščiausiojoje LDK žydų savivaldos institucijoje – Lietuvos Vaade. Siekiant įgyti tokį statusą, Vilniuje buvo rasti 333 žydai, mintinai mokėję Talmudą, o vienas iš Vaado narių pasakė, kad šis miestas yra tikra diasporos Jeruzalė². Žydiškas Vilnius pasauliui asocijuojasi su jidiš kultūra, Bundo įkūrimu, YIVO instituto veikimo pradžia. Jis sietinas ir su konkrečiais vardais: Vilniaus Gaonu, rašytojais Romainu Gary (Roman Kacew) ir Chaimu Grade, lingvistu ir vienu YIVO instituto įkūrėjų Maxu

Weinreichu, smuikininku Jascha Heifetzu, dainininku Chaimu Soutine'u ir daugeliu kitų.

Apie Vilnių, kaip Šiaurės Jeruzalę, ypač pastaraisiais metais, yra paskelbta nemažai darbų. Žydiškąjį Vilnių ir jo palikimą tyrinėjo Šarūnas Liekis³, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė⁴, Izraelio istorikas Mordechai'us Zalkinas⁵, žydų kilmės prancūzų istorikas Henri Minczelesas⁶, Davidas E. Fishmanas⁷ ir daugelis kitų. Lygiai taip pat turime nemažai autentiškų atsiminimų apie Vilniaus žydų bendruomenės gyvenimą iki Antrojo pasaulinio karo⁸.

³ Liekis Š. Žydų paveldo atgaivinimas ir kultūrinė atmintis Vilniuje // Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas / Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius, 2009, p. 199–215.

⁴ Šiaučiūnaitė-Verbickienė J. Žydiškas Vilnius: kaip jį suprantame? Paveldosauginiai diskursai // Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas / Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius, 2009, p. 215–233.

⁵ Zalkin M. Naujos Lietuvos žydų istorijos perspektyvos. Vilnius, 2009.

⁶ Minczeles H. Vilna, Wilno, Vilnius: Lietuvos Jeruzalė. Vilnius, 2010.

⁷ Fishman D. E. The Problem of Jewish National Symbols in Vilnius // Polin: Jews in Former Grand Duchy of Lithuania since 1772. Oxford, 2013, p. 395–405.

⁸ Grade Ch. My Mother's Sabbath Days: A Memoir. New York, 1987. Įdomius atsiminimus apie tarpukario Vilnių yra palikusi JAV istorikė Lucy S. Dawidowicz, kuri mieste viešėjo 1938–1939 m. ir stažavosi YIVO institute, žr. Dawidowicz L. S. From that Place

¹ Briedis L. Vilnius – savas ir svetimas. Vilnius, 2010, p. 15.

² Šiaučiūnaitė-Verbickienė J. Žydiškas Vilnius: kaip jį suprantame? Paveldosauginiai diskursai // Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas / Sud. A. Bumblauskas, Š. Liekis, G. Potašenko. Vilnius, 2009, p. 216.

Būtent Šiaurės Jeruzalei ir jos vietoms yra skirtas ir Genricho Agranovskio ir Irinos Guzenberg vadovas po žydiškąjį Vilnių⁹. Anot autorių, nors kituose Rytų Europos miestuose žydų bendruomenės buvo gausesnės, turtingesnės ir turėjo senesnes tradicijas, būtent Vilnius nuo XVIII a. tapo žydų kultūros ir traukos centru, dariusiu įtaką kitoms žydų bendruomenėms ir todėl gavusiu Šiaurės Jeruzalės vardą¹⁰.

Siekdami visapusiškai pristatyti Vilniaus žydų bendruomenę ir su jos istorija susijusias miesto erdves, autoriai knygoje pateikia 23 skirtingus maršrutus. Kiekvienas maršrutas savaip iliustruoja Vilniaus žydų bendruomenės gyvenimą, miestą valdant carinei Rusijai, Lenkijai, Lietuvai, Sovietų Sąjungai, nacistinei Vokietijai, vėl Sovietų Sąjungai ir atkurta nepriklausomai Lietuvai. Kiekvienas miesto šeiminkas stengėsi pakeisti miesto veidą, lygiai taip pat šie pokyčiai vienaip ar kitaip paliesdavo ir Vilniaus žydų bendruomenę. Šios transformacijos susikloja kiekviename maršrute, kuris skaitytojui siūlo pažvelgti į įdomų, įspūdingų kupiną pasaulį, kuris ilgus amžius egzistavo šalia lietuviško, lenkiško, rusiško, baltarusiško Vilniaus, tačiau kurio ženklus nutrynė ir sunaikino Holokaustas, vokiečių ir sovietų okupacijos.

Antai, pirmajame skyriuje autoriai pristato senąjį žydų kvartalą, kurio istorija geriausiai

ilustruoja tokią valdžių kaitą ir jų padarinių transformaciją. Skyriuje autoriai trumpai pristato žydų gyvenimą Vilniuje nuo jų atsikėlimo į miestą XIV a. Senasis žydų kvartalas susiformavo Vilniaus žydams gavus dvi svarbias privilegijas. 1593 m. Žygimantas Vaza savo privilegija suteikė teisę miesto žydų bendruomenei turėti sinagogą, kapines, pirtis. Valdant Vladislovui Vazai, 1633 m. privilegija, žydų teisės buvo dar labiau išplėtos, tačiau jų gyvenamoji vieta mieste buvo apibrėžta Žydų, Mėsinų ir Šv. Mikalojaus gatvėmis. Šių gatvių istorija – tai kartu liudijimas apie Vilniaus Gaono asmenybę, Didžiosios Sinagogos didingumą, M. Strašūno biblioteką. Kartu tai liudijimas apie tragišką Vilniaus, o kartu ir visos Lietuvos žydų likimą, nes, į Vilnių įžengus vokiečiams, senojo žydų kvartalo teritorijoje buvo įkurtas Mažasis getas, o reokupavus Lietuvą sovietams, 1955–1957 m. buvo nugriautas vienas iš buvusios gausios Vilniaus žydų bendruomenės simbolių – Didžioji Vilniaus sinagoga¹¹.

Kita knygos dalis, išsiskirianti iš visų kitų autorių siūlomų maršrutų po žydiškąjį Vilnių – skyrius apie Vilniaus getą. Šioje dalyje autoriai detalai aprašo vokiečių okupacijos pradžią, žydų apgyvendinimą gete, geto struktūrą, pagrindžio pasipriešinimo judėjimą. Geto teritorijoje veikė ne tik ligoninė, valgykla, mokykla, internatas, dirbtuvės, bet ir buvo nemažai intelektualinių, kultūrinių susibūrimų vietų: veikė biblioteka, teatras ir jaunimo klubas. Antai, Dysnos gatvės kampiniame name Nr. 13 buvo atidaryta pirmoji geto mokykla, tačiau jai persikėlus į Strašūno gatvės namą Nr. 12, laisvose patalpose atsidarė kavinė, kuri buvo vadinama „geto restoranu“. Nuo 1943 m. sausio čia du kartus per savaitę savo programą rodė miniatiūrų teatras, vadovaujamas pianistės Marijos Kovarskos¹².

Visuose knygos skyriuose skaitytojas atras ir daug įdomių faktų, nutikimų iš kasdienio

and Time: A Memoir (1938–1947). New York, 1989. Lietuvišką U. Kavinaitės vertimą žr. *Dawidowicz L. S.* Iš tos vietos ir laiko: atsiminimai, 1938–1947. Vilnius, 2003.

⁹ Tai jau nebe pirmas tokio pobūdžio autorių darbas, žr.: *Аграновский Г., Гузенберг И.* Литовский Иерусалим: краткий путеводитель по памятным местам еврейской истории и культуры в Вильнюсе. Вильнюс, 1992; *Аграновски Г., Гузенберг И.* (eds.). Vilnius: 100 memorable sites of Jewish history and culture. Vilnius, 2006.

¹⁰ *Аграновский Г., Гузенберг И.* Вильнюс: по следам Литовского Иерусалима: памятные места еврейской истории и культуры: путеводитель. Вильнюс: Государственный еврейский музей им. Виленского Гаона, 2011, p. 12

¹¹ Ten pat, p. 30–94.

¹² Ten pat, p. 139.

Vilniaus žydų gyvenimo ar jų santykių su kitais vilniečiais, kurie ne visada buvo draugiški. Pavyzdžiui, 1931 m. lapkritį Vilniuje kilo rimti lenkų ir žydų studentų susidūrimai, kurių metu universitete tris savaites nevyko paskaitos. Šį konfliktą išprovokavo lenkų studentų reikalavimas universitete įvesti *numerus clausus* ir agitavimas boikotuoti žydų parduotuves. Tomis dienomis gatvėje buvo užpultas ir smarkiai sumuštas Maxas Weinrichas, išdaužyti žydų parduotuvių ir bendruomenės namų langai. Dėl to buvo atidėtos tai dienai numatytos žydų laidotuvių, o žydų mokyklose atšauktos pamokos¹³.

Ir šiose aptartose dalyse, ir kituose maršrutuose atskiri žydų gyvenimo Vilniuje laikotarpiai susikloja vienas su kitu, tačiau kiekvienas jų iliustruoja turtingą žydų bendruomenės kultūrinį gyvenimą. Kiekviename maršrute skaitytojas gali susipažinti su atskirais Vilniaus žydų bendruomenės herojais, jų įnašu į Lietuvos ir pasaulio istoriją, kultūriniu gyvenimu, švietimo sistemos tinklu, sužinoti daug įdomių faktų apie konkrečias miesto erdves. Antra vertus, skaitant šią knygą kyla klausimas, kuo šis gidas yra svarbus ir išsiskiria iš kitos literatūros, nagrinėjančios Vilniaus istoriją ir žydų gyvenimą jame.

Visų pirma, toks koncentruotas informacijos šaltinis skaitytojui primena, kad iki Antrąjo pasaulinio karo šalia lietuviško, lenkiško,

rusiško, baltarusiško Vilniaus egzistavo ir žydiškasis Vilnius, kuris dar nėra iki galo atrastas, įsisąmonintas ar visuotinai priimtas. Todėl siekiant pagerbti Paneriuose sušaudytas aukas, būtina ne tik pagerbti jų atminimą, bet ir iš užmaršties prikelti jų atliktus darbus, sukurtus meno kūrinius, prisiminti jų plėtotas idėjas ir mintis¹⁴. G. Agranovskio ir I. Guzenberg pasirinkta prieiga per konkrečias miesto erdves ir su jomis susijusius žmones, reiškinius ar institucijas skaitytojui suteikia progą prisiliesti prie tokio nebegrįžtamai dingusio Vilniaus. Dėl to, perfrazuojant Lucy S. Dawidowicz, šis gidas galėtų būti puiki priemonė įdomiai kelionei į tą „vietą ir laiką“, koks Vilnius buvo iki prasidedant Antrajam pasauliniam karui.

Antra vertus, šio turistinio vadovo po žydiškąjį Vilnių negalima būtų laikyti tradiciniu gidu, kurį dažnas skaitytojas turi su savimi keliaudamas po nepažįstamą šalį ar miestą. Pagal pobūdį jį galime rikiuoti šalia Tomo Venclovos gido apie Vilnių ir su juo susijusių asmenybių ir žmonių¹⁵. Gausybė iliustracijų ir priedų G. Agranovskio ir I. Guzenberg parengtą gidą daro įdomų, patrauklų ir kartu plačiai pritaikomą. Šiuo gidu gali remtis ne tik besidomintys istorija ir žydiškojo Vilniaus praeitimi, bet ir turistinių maršrutų po Vilnių vadovai. Taip pat šis gidas yra puiki priemonė studentams, besigilinantiesiems į daugiaperspektyvų požiūrį į Vilniaus paveldą.

Stanislovas Stasiulis

¹³ Ten pat, p. 198.

¹⁴ Tokią tezę kelia Yehuda Baueris teigdamas, jog Holokausto tyrimuose būtina tyrinėti ne tik masines žydų žudynes, bet ir tai, kaip žydai gyveno iki karo, in *Bauer Y. The Death of the Shtetl*. New Haven, 2009, p. 2.

¹⁵ *Venclova T. Vilniaus vardai*. Vilnius, 2006.